

Seminar 2023

**Verslag dialoogseminar voor Israëli's en Palestijnen
28 augustus t/m 6 september 2023, Cyprus**

Stichting COME - Communication Middle East

Maaïke Hoffer, Projectleider
Jonas Westhoek, Bestuurslid

“This kind of seminars
are highly important and
help break prejudices
and misconception.”

(deelnemer)

“Open discussions are
key in understanding the
other side.”

(deelnemer)

Jonas Westhoek, Bestuurslid Stichting COME
Maaïke Hoffer, Projectleider Stichting COME

Oktober 2023

Steun het werk van Stichting C.O.M.E.!

Dit kunt u doen door een financiële bijdrage over te maken naar banknummer NL 04 INGB 0003733187, t.n.v. Stichting COME te Leiden. Stichting C.O.M.E. heeft een ANBI-keurmerk.

Meer informatie vindt u op de website: www.stichting-come.nl.

Voor contact of informatie over presentaties kunt u mailen naar stichtingcome@gmail.com.

Verslag Dialoogseminar Stichting COME

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Structuur	5
3. Ontwikkelingen en aandachtspunten	8
4. Impact	9
Bijlage I: Evaluatie - Stellingen	11
Bijlage II: Evaluatie - Open vragen en antwoorden	14
Bijlage III: Programma van dag tot dag	18

Een maand na afloop van het seminar is de situatie in Israël en de Palestijnse gebieden compleet geëscaleerd en is er oorlog uitgebroken tussen Israël en Hamas. Het is afwachten of de plannen die de deelnemers aan het eind van het seminar hadden, zullen en kunnen worden uitgevoerd. Hopelijk zal iedereen die deel heeft genomen aan het seminar terugdenken aan de dagen op Cyprus en er hoop en perspectief uit halen.

Ondanks de zeer tragische en moeilijke situatie willen wij u dit verslag van het seminar niet onthouden. Met de deelnemers en comitéleden hopen wij op een spoedig einde van het geweld en op stappen daarna in de richting van een rechtvaardig en gelijkwaardig leven voor ieder persoon in Palestina en Israël.

Bestuur Stichting COME
Oktober 2023

1. Inleiding

“Het seminar heeft me een rijker begrip gegeven van de levens van mensen aan de andere kant. Ik begrijp hun gedachten en overtuigingen beter en het heeft me inzicht gegeven hoe deze overtuigingen worden gevormd.” Dit is een van de reflecties van een deelnemer na afloop van het seminar. Het dialoogseminar vond van 28 augustus t/m 6 september 2023 plaats in Droushia, Cyprus.

Aan het seminar namen 26 deelnemers deel, 12 vrouwen en 14 mannen, verdeeld over drie *circumstantial* groepen: 12 Joods Israëlische deelnemers, 7 Palestijnen uit de Westelijke Jordaanoever ('67 Palestijnen) en 7 Palestijnen die in Israël wonen met een Israëliisch paspoort ('48 Palestijnen). Op een van de eerste dagen geeft de groep '48 Palestijnen aan dat ze zich niet senang voelen bij de naam van hun groep. Naar aanleiding daarvan geven beide Palestijnse *circumstantial* groepen aan een andere naam de voorkeur. De '67 Palestijnen willen zich omschrijven als Palestijnen en de groep '48 Palestijnen noemt zich de rest van het seminar Palestijns Syrische groep. Een van de deelnemers uit deze groep is namelijk afkomstig uit de bezette (van origine Syrische) Golanhoogten.

Uit de evaluatieformulieren blijkt dat een ruime meerderheid een universitaire opleiding heeft. De gemiddelde leeftijd van de deelnemers is 26 jaar. Van de deelnemers omschrijft meer dan de helft zich als 'religieus actief', zowel moslim, christelijk als joods (11 van de 26 als 'niet actief religieus'). De meeste mensen werken of studeren. De meerderheid spreekt nooit of slechts soms met mensen die behoren tot de andere groep, Palestijns of Israëliisch. Van de deelnemers geeft 85% aan dat ze mensen hebben ontmoet die ze normaal niet zouden ontmoeten buiten het seminar om. Dat betekent dat een meerderheid voor het eerst echt langere tijd in contact is met mensen van, zoals ze het zelf soms omschrijven, 'the other side'.

Het seminar wordt voorbereid, uitgevoerd en begeleid door een comité van acht leden, waarvan vijf oud-deelnemers. De twee Joods Israëlische comitéleden zijn Inbal en Orel. De Palestijns Syrische groep wordt begeleid door Basel en Amal en de Palestijnse groep ('67) door Noor en Suheir. Daarnaast zijn er twee Nederlandse comitéleden: projectleider Maaïke en bestuurslid Jonas. Het seminar is in mei voorbereid met een bijeenkomst in Israël/Palestina. Tijdens de voorbereiding is de werving besproken en is het programma doorgenomen. Er zijn logistieke en praktische afspraken gemaakt met het comité. Nadat potentiële deelnemers zijn geworven en geselecteerd, bereidt elke *circumstantial* groep het seminar zelfstandig voor, dit kan in diverse korte ontmoetingen of met een 24-uurs seminar.

Tijdens het seminar zijn er dagelijks overlegmomenten met het comité: de afgelopen dag wordt geëvalueerd en er wordt vooruit geblikt op de volgende dag. Dit zijn momenten om elkaar feedback te geven en om het programma in detail met elkaar door te nemen. De comitéleden vinden het fijn om ervaringen met elkaar uit te wisselen. Het helpt om goed op elkaar ingespeeld te raken. Ook worden interacties binnen de groepen en deelnemers besproken. Aanleiding voor gesprek is bijvoorbeeld een situatie waarin een van de comitéleden een deelnemer aanspreekt op een grap. Het helpt om hier samen op te reflecteren.

Het seminar is uitstekend verlopen. De spanning voor deelnemers loopt af en toe hoog op, ook in de evaluatie geven deelnemers aan dat ze gestreste momenten beleven. Bijna 90% van deelnemers geeft aan dat ze het seminar zouden aanraden aan vrienden en familie. De opbouw van het programma met ook ruimte voor ontspanning en persoonlijke gesprekken naast de groep sessies geven wat lucht.

2. Structuur

De eerste twee dagen staan in het teken van persoonlijke kennismaking, met sessies als *ice breaking*, de *hike*, *expectations* en *listening*. De hike op de tweede ochtend loopt in tegenstelling tot andere jaren, in een lus rondom Droushia en eindigt met een lunch in het dorp. Tijdens de wandeling krijgen deelnemers opdrachten in duo's en in groepjes. De nieuwe route blijkt geen onverdeeld succes vanwege de lengte, het hoogteverschil en de hitte. In overleg met het comité wordt de hike goed en kritisch geëvalueerd. Een volgende keer kan worden gezien of een route onder begeleiding van een gids of de oude route naar het strand beter passend zijn en aansluiten bij het doel om elkaar beter te leren kennen.

Na de wandeling en de ruimte voor kennismaking focussen de groepen en de deelnemers individueel zich op de verwachtingen ten aanzien van zichzelf, de andere groepen en het seminar. De Israëliëse groep vindt het belangrijk om aan te geven dat ze weliswaar een groep zijn, maar dat ze graag ook als individu willen worden gezien. Er bestaat diversiteit in de groep, meningen en politieke voorkeur verschillen. De Palestijns Syrische groep verwacht van zichzelf dat ze Engels praten gedurende het seminar, terwijl het voor hen soms verleidelijk is om iets in het Hebreeuws te zeggen. Verder verwachten de groepen om *open minded* te zijn en respectvol richting de andere groepen. Niet per se om van gedachten of mening te veranderen, maar wel om nieuwsgierig te zijn naar elkaar. Men wil de neiging om te oordelen opschorten en eerst ook luisteren naar de andere deelnemers, “maar we zijn geen podcast! Stel ons ook vragen”, zegt een van de Palestijnse deelnemers. De Palestijnse groep ('67) geeft aan te verwachten dat de Joods Israëliëse groep geschokt zal zijn wanneer ze horen hoe het dagelijks leven op de Westbank eruit ziet.

Na de sessie *fears and trust* markeren de activiteiten *history timeline* en de *map activity* op de derde dag de overgang naar meer nationale en politieke onderwerpen. In de eerste dagen wordt gefocust op oefeningen die gericht zijn om actief naar elkaar te luisteren. Luisteren is een krachtig instrument, geeft een van de deelnemers aan in de evaluatie. Om niet direct te

reageren wanneer je gesprekspartner iets zegt waar je het misschien niet mee eens bent. Een neiging die voor iedereen moeilijk te onderdrukken is wanneer het gaat om gevoelige onderwerpen.

Daarna volgen dagen met diverse activiteiten waarin deelnemers hun politieke standpunten kunnen uiten en over verschillende onderwerpen met elkaar in discussie gaan. Op vrijdag wordt gestart met het voeren van groeps gesprekken. De *circumstantial* groepen krijgen de tijd om vragen te formuleren voor de twee andere groepen. Het mag geen discussie worden, maar in de groeps gesprekken krijgt iedereen de ruimte om een antwoord te formuleren op de vraag van de andere groep. De oefening wordt geleid door de comitéleden. De verleiding om met elkaar in discussie te gaan en om meer dan één vraag per keer te stellen is groot. De Joods Israëlische groep stelt aan beide Palestijnse groepen de vraag wat hun verantwoordelijkheid is als Palestijnen in het conflict. Beide groepen antwoorden dat ze het belangrijk vinden dat de buitenwereld hun verhaal en narratief blijft kennen en om hun waardigheid niet te verliezen. De Palestijnen vragen zich af hoe de Joods Israëlische groep aankijkt tegen mensenrechten en hoe ze dat zien in verhouding met hoe de staat Israël opereert. De Joods Israëlische deelnemers beantwoorden de vraag afzonderlijk, een van de deelnemers geeft aan dat er veel kritiek is op het handelen van de regering en dat schending van mensenrechten hoe dan ook moet stoppen. Zien jullie nog een oplossing van het conflict, vraagt de Joods Israëlische groep aan een van de Palestijnse groepen, en hoe ziet die oplossing er dan uit? Een van de deelnemers denkt dat het begint bij elkaar leren kennen, begrijpen en erkennen voor wat er in het verleden is gebeurd, daarbij moet het internationaal recht worden gerespecteerd. De Israëlische groep is ook benieuwd hoe de recente protesten worden gezien vanuit Palestijns perspectief. De protesten worden begrepen en er is ook waardering voor, alleen een van de deelnemers merkt op dat protesteren wel een voorrecht is en dat er in het verleden geen aandacht is geweest voor mensenrechten in relatie tot de bezette gebieden.

Alle drie de groepen krijgen de ruimte om tijdens het seminar een film te laten zien en er vervolgens met elkaar over te praten. Het kiezen van een film wordt erg serieus genomen, het is dé kans om een bepaald perspectief op het conflict te laten zien. Een boodschap die via een film soms beter overkomt dan via een eigen (mondeling) verhaal.

De inhoud van de gesprekken hangt af van wat de deelnemers er zelf in leggen. In de werkvorm *Hot topics* krijgen de deelnemers de kans om zelf onderwerpen te agenderen en in kleine

groepjes met elkaar te bespreken. Eén van de *hot topics* is slachtofferschap binnen beide groepen. “Slachtofferschap geeft legitimiteit”, stelt een van de deelnemers, “het geeft recht van spreken”. Er is in beide samenlevingen sprake van intergenerationeel slachtofferschap, geeft een van de Joods Israëliische deelnemers aan en vertelt over haar familie die is vervolgd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het gesprek gaat ook over erkenning van het leed van de ander. “Accepteer je wel dat ik ook angst heb,” stelt een van de deelnemers, “want als je dat niet kunt accepteren, dan komen we niet verder in het gesprek.” “Op individueel niveau wel,” geeft de gesprekspartner aan, “maar als collectief is er een onderdrukkende en bovenliggende partij.” Een andere deelnemer vraagt zich in een verhit moment af waarom ze zich altijd moet verantwoorden voor iets wat een ander heeft gedaan.

Halverwege het seminar vindt een sessie plaats (*where are we?*) waarin deelnemers reflecteren op de eerste helft van het seminar en als groep vooruitkijken naar het tweede deel.

Deelnemers maken in deze sessie even pas op de plaats. Hoe gaat het eigenlijk? Als comité willen we dat zij daarover nadenken zodat we als groep eventuele aanpassingen kunnen doen naarmate het seminar vordert.

Op de één na laatste dag kijken we naar de toekomst in de activiteit *the day after tomorrow*. Hierin worden deelnemers gestimuleerd na te denken of er iets is wat zij in hun dagelijks leven willen aanpassen of (samen) willen organiseren. De activiteit levert vrij concrete vervolgcacties op. Zo benoemen de verschillende groepen allemaal een verantwoordelijke om contact te houden over een alumninetwerk. Een paar weken na het seminar spreken de deelnemers ook met elkaar af via zoom. De meeste deelnemers zijn tijdens het seminar enthousiast over het idee om een vervolgseminar, bijvoorbeeld een weekend, te organiseren. Een ander idee is om elkaar mee te nemen voor een tour door steden of plekken en aan de hand van de plek met elkaar in gesprek te gaan.

Er vinden twee culturele avonden plaats, een Palestijnse en een Israëliische, waarin elke groep de andere groep kan laten kennismaken met hun cultuur. Op beide avonden wordt er fanatiek gedanst. Ook deze avonden worden intensief

COME Dialoogseminar 2023

voorbereid en er wordt goed nagedacht over wat men wil laten zien aan de andere groepen. Een van de Palestijnse deelnemers geeft aan hoe bijzonder het was om tijdens de culturele avond het Palestijnse volkslied te zingen.

Op de laatste dag evalueren en concluderen we het seminar met de hele groep. Door middel van diverse groeps- en individuele activiteiten stimuleren we deelnemers na te denken over het proces waar ieder doorheen is gegaan en over de toekomst. Deelnemers schrijven onder andere een brief aan zichzelf die zij over een paar maanden van hun comitélid onverwachts zullen ontvangen. In groepjes blikken de deelnemers ook op een creatieve manier terug, bijvoorbeeld via een toneelstuk, lied of vlog. We vragen hen na te denken over hoe zij hopen dat ze over een paar maanden op het seminar terugkijken en over wat zij met de ervaringen tijdens het seminar zullen doen.

3. Ontwikkelingen en aandachtspunten

De groep van het seminar van 2023 was weer wat groter in vergelijking met het seminar van 2022. Vorig jaar was de eerst keer na de coronacrisis. Het was duidelijk te merken in de organisatie en de onderlinge verhoudingen binnen het comité dat de meeste comitéleden zelf ook hebben deelgenomen aan het seminar. Dat maakt het voor hen makkelijk om zich in de deelnemers te verplaatsen en ze weten goed welke programmaonderdelen wat complexer zijn of meer emoties oproepen. Een belangrijke rol voor het comité is verder om aandacht te hebben voor de verschillende persoonlijkheden in de groepjes waarin soms verhitte discussies worden gevoerd. Van de deelnemers waardeert 90% de facilitering van de gesprekken door de comitéleden. Ook geven ze aan uitstekend te zijn voorbereid voorafgaand aan het seminar. *“I really appreciate the way the facilitation is done and the space is held. The format of the seminar is well thought out and it feels like there is a lot of attention and care put in to every detail, which makes it supportive and meaningful.”*

De deelnemers benoemen in hun evaluaties ook verbeterpunten. In de evaluatie oppert een deelnemer om gezien de gevoelige onderwerpen die worden besproken ook psychologische ondersteuning te bieden. Een andere deelnemer geeft aan dat in de toekomst de gevoeligheden van sommige onderdelen van het seminar van tevoren beter uitgelegd kunnen worden. Er wordt verschillend gedacht over gesprekken voeren in kleinere groepjes of juist meer in de grote groep. Een deelnemer heeft behoefte om nog meer in de grote groep gevoelens te delen. Iemand anders meent juist dat er in de grote groep meer risico is dat mensen het gevoel krijgen beoordeeld te worden door de rest en daardoor minder delen. Tijdens het seminar wordt bewust in gemixte groepen gewerkt in wisselende samenstelling, om te voorkomen dat mensen steeds met dezelfde personen in gesprek zijn. Een van de deelnemers stelt voor om de samenstelling van de gemengde groepen niet te veranderen gedurende het seminar, dat zou de kwaliteit en diepgang van de gesprekken verbeteren. De een-op-een ontmoetingen die gedurende het seminar een paar keer worden georganiseerd (*personal appointments*) worden door de deelnemers het meest genoemd op de vraag wat voor hen het beste onderdeel van het seminar was. Dit zijn momenten dat deelnemers ruim de tijd hebben om elkaars ideeën en gevoelens te bespreken. Deelnemers worden ook opgeroepen om na heftige groepsdiscussies met elkaar in gesprek te blijven tijdens de vrije momenten of elkaar in de *personal appointments* op te zoeken. Sommigen geven aan het gevoel te hebben dat ze in de persoonlijke gesprekken wat oprechter kunnen zijn omdat ze dan geen last hebben van groepsdruk.

Het seminar is intensief. Er zijn ieder jaar deelnemers die aangeven dat ze graag wat meer tijd willen voor ontspanning. Tijdens het seminar zijn er groepjes die daarom ook zelf bijvoorbeeld een lunch buiten het hotel organiseren. Het is mooi dat deelnemers zelf het initiatief nemen voor dit soort activiteiten, maar het zijn ook kwetsbare momenten in het seminar omdat het vaak iets doet met de groepsdynamiek van de hele groep (wie wordt er wel of juist niet meegevraagd?).

4. Impact

Op de laatste dag wordt het seminar geëvalueerd en worden conclusies getrokken. Deelnemers vullen onder andere een uitgebreid evaluatieformulier in, niet alleen met vragen over de activiteiten, maar ook met stellingen waar zij het (niet) mee eens zijn en met een tiental open vragen. Op deze manier krijgt het comité een goed beeld van de impact van het seminar, het proces waar deelnemers doorheen gegaan zijn en feedback over de activiteiten.

In de evaluatie vertellen deelnemers wat de belangrijkste lessen zijn die ze mee naar huis nemen. Het zijn vooral de persoonlijke verhalen die deelnemers mee naar huis nemen. In plaats van via het nieuws of sociale media beelden over elkaar te krijgen, biedt het seminar voor deelnemers een kans om te horen over het persoonlijke leven van Palestijnen in de Westbank, Joodse Israëli's en Palestijnen die in Israël wonen. Een van de Palestijnse deelnemers realiseert zich dat Joodse Israëli's ook gewoon mensen zijn en niet alleen soldaten. Een andere deelnemer neemt het inzicht mee dat ook de eigen groep bestaat uit een groep individuen met diverse politieke meningen. Het actief luisteren naar de ander is wat een andere deelnemer meeneemt als les.

Het seminar heeft veel gevoelens opgeroepen bij de deelnemers. Bijna elk gevoel is legitiem als het gaat over dit conflict, meent een van de deelnemers. Een andere les die wordt getrokken is het belang van empathie. Ook feiten, data en argumenten doen er toe, maar inlevingsvermogen in gesprekken is essentieel. "Soms heb ik het idee dat ik door heb waar het conflict om gaat, maar ik ben tot de ontdekking gekomen dat er elke keer weer een nieuwe laag is die ik leer kennen," zegt een van de deelnemers. Driekwart van de deelnemers geeft aan dat ze anders zijn gaan denken over de andere *circumstantial* groepen.

Gesprekken met de andere partijen in dit conflict zijn de eerste stap om elkaar te leren vertrouwen en bruggen te bouwen tussen mensen. Meer dan 75% van de deelnemers is ook anders over hun eigen ideeën of denkbeelden gaan nadenken door het seminar. Met de hele groep vindt een concluderend gesprek plaats onder leiding van de Nederlandse comitéleden. Ook doen we een *touching activity*, *speed dating* en het *web*. Hierin noemt iedereen iets wat hij zal achterlaten op Cyprus en iets wat zij mee wil nemen naar huis.

Concluderend was het seminar succesvol, deelnemers geven in de evaluatie aan dat ze blij zijn dat ze hebben deelgenomen aan het seminar (96%) en geven aan dat dit soort seminars ook in de toekomst belangrijk is (96%). De meeste deelnemers blijven graag in contact met de mensen die ze hebben ontmoet in het seminar (92%). Een deelnemer denkt wel dat het moeilijk is om bij

Seminar 2023

thuiskomst de connecties goed te houden. Uit dit antwoord blijkt eens te meer hoe uniek het is om elkaar op een neutrale plek te ontmoeten, in gesprek te gaan maar ook plezier te hebben.

Een maand na afloop van het seminar is de situatie in Israël en de Palestijnse gebieden compleet geëscaleerd en is er oorlog uitgebroken tussen Israël en Hamas. Het is afwachten of de plannen die de deelnemers aan het eind van het seminar hadden, zullen en kunnen worden uitgevoerd. Hopelijk zal iedereen die deel heeft genomen aan het seminar terugdenken aan de dagen op Cyprus en er hoop en perspectief uit halen.

Jonas Westhoek
Maaïke Hoffer

Oktober 2023

Bijlage I: Evaluatie - Stellingen

Hieronder staan de stellingen die we deelnemers vragen te beoordelen ter evaluatie van hun gevoelens en ideeën. Hoeveel mensen welk antwoord hebben gegeven, is in de tabel te zien.

	I AGREE COMPLETELY	I AGREE	I AM NEUTRAL	I DISAGREE	I DISAGREE COMPLETELY	TOTAL	WEIGHTED AVERAGE
I have met people that I would/could never meet at home	65.38% 17	19.23% 5	7.69% 2	0.00% 0	7.69% 2	26	1.65
I have said ideas and feelings that I would/could never say at home	34.62% 9	19.23% 5	19.23% 5	19.23% 5	7.69% 2	26	2.46
I have said what is really important to me	42.31% 11	50.00% 13	7.69% 2	0.00% 0	0.00% 0	26	1.65
I have met people from the other side of the conflict	50.00% 13	34.62% 9	15.38% 4	0.00% 0	0.00% 0	26	1.65
I have seen and/or heard the ideas, motivations and feelings of people from the other side of the conflict, that I would/could never see/hear at home	50.00% 13	26.92% 7	11.54% 3	11.54% 3	0.00% 0	26	1.85
I have been thinking/feeling a lot about myself	34.62% 9	46.15% 12	11.54% 3	3.85% 1	3.85% 1	26	1.96
I have been thinking/feeling about the ideas, feelings or images that I have of other people	38.46% 10	46.15% 12	11.54% 3	0.00% 0	3.85% 1	26	1.85
I have been thinking/feeling about my national identity and/or about the national group that I belong to	38.46% 10	38.46% 10	11.54% 3	7.69% 2	3.85% 1	26	2.00
I have been looking at the way how other people think/feel about my national identity	34.62% 9	50.00% 13	11.54% 3	3.85% 1	0.00% 0	26	1.85
I have been thinking/feeling about my stereotypes that I have of people	34.62% 9	30.77% 8	26.92% 7	7.69% 2	0.00% 0	26	2.08
I have been testing how accurate and true my feelings/ideas/images about other people are	38.46% 10	30.77% 8	19.23% 5	11.54% 3	0.00% 0	26	2.04
I have been thinking/feeling about my relationships with other people from other groups	34.62% 9	46.15% 12	11.54% 3	7.69% 2	0.00% 0	26	1.92
I have been thinking/feeling about how I am a victim of the conflict	19.23% 5	38.46% 10	19.23% 5	23.08% 6	0.00% 0	26	2.46
I have been thinking/feeling about how I am responsible in the conflict	23.08% 6	57.69% 15	11.54% 3	3.85% 1	3.85% 1	26	2.08

Seminar 2023

I have been thinking about what I could do or change in the conflict	30.77% 8	46.15% 12	15.38% 4	3.85% 1	3.85% 1	26	2.04
I have been thinking about how I can change my daily life at home	11.54% 3	46.15% 12	15.38% 4	23.08% 6	3.85% 1	26	2.62
I have been thinking about how other people are victims in the conflict	50.00% 13	46.15% 12	3.85% 1	0.00% 0	0,00% 0	26	1.54
I have been thinking/feeling how other people are responsible for the conflict	30.77% 8	50.00% 13	19.23% 5	0.00% 0	0.00% 0	26	1.88
I have learnt how to speak with people that I usually do not speak with at home	23.08% 6	46.15% 12	15.38% 4	11.54% 3	3.85% 1	26	2.27
I have been thinking a lot	57.69% 15	23.08% 6	15.38% 4	3.85% 1	0.00% 0	26	1.65
I have dealt with a lot of emotions	42.31% 11	38.46% 10	11.54% 3	0.00% 0	7.69% 2	26	1.92
I have been doing a lot	50.00% 13	30.77% 8	15.38% 4	0.00% 0	3.85% 1	26	1.77
I was very motivated	30.77% 8	46.15% 12	23.08% 6	0.00% 0	0.00% 0	26	1.92
I felt part of the whole group (Israeli's and Palestinians)	42.31% 11	30.77% 8	15.38% 4	0.00% 0	11.54% 3	26	2.08
I felt part of my own circumstantial group	50.00% 13	30.77% 8	11.54% 3	0.00% 0	7.69% 2	26	1.85
I felt relaxed	15.38% 4	38.46% 10	30.77% 8	15.38% 4	0.00% 0	26	2.46
I listened to other people	57.69% 15	42.31% 11	0.00% 0	0.00% 0	0.00% 0	26	1.42
I said what is important to me	30.77% 8	57.69% 15	11.54% 3	0.00% 0	0.00% 0	26	1.81
I learned new facts about the conflict	26.92% 7	50.00% 13	19.23% 5	0.00% 0	3.85% 1	26	2.04
I learned why there is a conflict	7.69% 2	34.62% 9	26.92% 7	23.08% 6	7.69% 2	26	2.88
I have changed my ideas, feelings and/or images of other people	7.69% 2	53.85% 14	19.23% 5	7.69% 2	11.54% 3	26	2.62
I see now that I have many stereotypes of other people	7.69% 2	38.46% 10	30.77% 8	7.69% 2	15.38% 4	26	2.85
I feel less scared now about the conflict	3.85% 1	26.92% 7	23.08% 6	23.08% 6	23.08% 6	26	3.35
I feel less scared now to meet people from other national groups	30.77% 8	46.15% 12	3.85% 1	15.38% 4	3.85% 1	26	2.15

Seminar 2023

More than before the seminar, I can see now that people from other national groups are also human beings with emotions, pains and motivations	34.62% 9	34.62% 9	11.54% 3	7.69% 2	11.54% 3	26	2.27
I have changed how I think/feel about my own group	11.54% 3	34.62% 9	38.46% 10	15.38% 4	0.00% 0	26	2.58
I have changed how I think/feel about the other groups	7.69% 2	53.85% 14	30.77% 8	7.69% 2	0.00% 0	26	2.38
The seminar was very useful to me	42.31% 11	53.85% 14	0.00% 0	3.85% 1	0.00% 0	26	1.65
I am glad that I have been at this seminar	76.92% 20	19.23% 5	0.00% 0	0.00% 0	3.85% 1	26	1.35
This kind of seminars is important	69.23% 18	26.92% 7	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	26	1.35
The organization should continue organizing this seminar in the future	80.77% 21	19.23% 5	0.00% 0	0.00% 0	0.00% 0	26	1.19
I would like to be involved in the organization of future seminars	65.38% 17	19.23% 5	7.69% 2	3.85% 1	3.85% 1	26	1.62
I would like to stay in contact with the people that I met here	69.23% 18	23.08% 6	0.00% 0	3.85% 1	3.85% 1	26	1.50

Bijlage II: Evaluatie - Open vragen en antwoorden

Hieronder volgt een overzicht van een deel van de antwoorden die deelnemers hebben gegeven op een aantal open vragen uit het evaluatieformulier. Alle antwoorden kunnen ter inzage opgevraagd worden.

Wat zijn de belangrijkste ervaringen of lessen die je mee naar huis zal nemen?

- The Palestinian culture night - I felt honoured that I can respect other nationality and also a chance to sing the anthem. It was a wonderful experience for me.
- I take with me the real life stories of different participants that allow me to describe the conflict in a more personal way and this is very powerful in allowing people to think beyond opinions of right and wrong and see the humans on both sides.
- Forgiveness.
- Empathy.
- Why certain groups are afraid of doubting or questioning their identities especially after they gave up so much to form it.
- To understand the origins of the activity of the Israeli side.
- Don't judge people, and be clear as much as you can.
- That as much as I want to feel that I understand the conflict, I realize each time there is new layer that I don't know.
- Active listening.
- Open discussions are key in understanding the other side.
- Acknowledging the pain of the other side is important.
- The conflict will never be solved as long as the Palestinians will not release themselves from the victim mentality and would acknowledge there are, and there will be Jews in Israel. And that Israel will probably stay a "Jewish" state in some way.
- Meeting three Israeli Jewish who will stay my friend forever.
- The Israeli people are also a humans not just soldiers and killers.
- There is amazing people from both sides.
- To be accepted to other people at the same land.
- Palestinian society needs to figure out inner society social conflicts, with all of the differences within different groups. There are a lot of disagreements that continuing not being solve and people getting killed for it. It's not only because the Israeli government or society don't do enough.
- Meeting is the main active thing - its activist step by itself.
- The conflict and the occupation are a huge maze that we need to break out of it. As long as people suffer, see themselves as victims and feel helpless about changing their reality - they agree to 'play the game', which continues the circle of violence.
- Being able to re-examine my own beliefs about my identity.
- That being an Israeli by the eyes of a Palestinian is being just an oppressor but nothing else.
- It's easy to live together when you meet people in a safe space.
- There is still hope.

Zijn jouw ideeën, gevoelens of beelden van andere mensen veranderd? Zo ja, leg uit hoe.

Een greep uit de antwoorden:

- Of course, I learned a lot of new information and history, also how all of us have a good heart.
- Mostly on the side of my group I had preconceptions about different participants that were challenged and changed by meeting and sharing deep experiences together.
- I just let myself change in front of every human that I had the opportunity to talk with. I can see also the wide range between west bankers and also between the '48 ones.
- Some of them showed the good part of them and I started to trust them.
- I am much more aware now how artificial the conflict between the people is. How easily people can be friends and change positions. Now, whenever I'll think about Palestinians or Arabs, I will also think about my friends from the seminar. I am sure it will be much easier for me from now on to make new Arab / Palestinian friends.
- I understand more where people come from, why they think or support different ideologies event though I don't agree with them.

Zijn jouw ideeën, gevoelens of beelden over jezelf veranderd? Zo ja, leg uit hoe.

Een greep uit de antwoorden:

- I learned a lot about myself, it was a lot of emotions and love.
- I'm always questioning my own narrative and how I relate to myself so it feels I got to know myself better and the complexity of the questions I face about the conflict.
- I stop to blame myself and forgive myself for anything.
- I became much more aware how easily my feelings and emotions regarding the conflict are manipulated sometimes by the politics and media. I was happy to know that I can put beliefs and ideas aside and make new friends despite of them.
- Actually nothing changed about myself, I came here to share a message and share how the Palestinians in the West Bank live and suffer and I hope the message have been shared.

Hoe zou je jouw ervaringen in dit seminar thuis willen toepassen?

Een greep uit de antwoorden:

- I want to tell my beloved ones the stories and the activities that we had. It also gave a lot of inspiration for what I do.
- I think I'll definitely going to bring it back and act for a better future! Maybe it will be on the activist aspect but mainly on the meeting aspect, just to see the other person who living in a different society close to me as I use to thought.
- I'm not really sure at the point how they will contribute and affect me in the future. It feels I can share more clearly the ideas I believe in and relate them to the humans I know and have met.
- I wonder about this question as well. I truly believe that the new feelings and knowledge I received in this seminar makes me responsible to other people wellbeing, especially regarding the conflict. I want to find time in order to establish a think tank team in order

Seminar 2023

to find new ways to perceive the conflict and the political situation in order to solve them.

- Encourage my friends and people to take part in seminars like this.
- I will try my best to believe in the good intentions in myself and others in order to be able to have hope in the future.
- Focus on academic aspects of conflict and conflict resolution.
- I'm not sure. It feels like that back home these connections between the three groups together are almost impossible.
- I would like to tell my friends about it because it's really important.
- I would like to continue my friendship with a few people and keep them as partners in future projects related to the conflict.
- To stop for a moment and listen to connect with the person in front of me and not just his political views.
- I am going to do nothing with it.
- I would speak up about the things I believe in even if my environment doesn't agree with me. I would search for opportunities to connect and collaborate with Palestinians.
- Build a strong network, look for future seminars to participate in.
- Share some of it with others.
- I'm hoping for the motivation and hope I've got from the seminar to help continue educating other people in my community about the situation to promote collaboration between Israelis and Palestinians.

Zou je jouw vrienden of familie adviseren om aan dit seminar deel te nemen? Waarom?

Op deze vraag antwoordt de grote meerderheid ja, hieronder volgt een aantal redenen die ze hebben genoemd:

- Because this is the only chance I had until now to hear and be heard without breaking the frames of life. Feeling safe and feel escorted by people who came to give the space for the conflict.
- Because it's really important and great experience that all of them should do it.
- Why not... honestly having more people understanding the issue might bring ideas to find a better solution. Hopefully.
- Life changing.
- Because I believe in personal encounters in reducing dehumanization and raising awareness and care about one another.
- Yes because I think it's a unique opportunity to meet the people of the other side and it is constructed really well and it's very fun.
- I know that they would not like this kind of seminars.
- It's an eye opening experience.
- I want them to learn more about Jews and how it's like to live as Arab in Israel, I want to tell them it's the only peaceful way to resist and our voice to be heard, we always say Jews are our enemies but we haven't spoken and learn the facts from their violence to us as Palestinians, and from these seminars we can taste the taste of freedom and hope, different cultures, thoughts, minds and religions, which we have never felt back home.

Seminar 2023

- It is a truly remarkable and eye opening experience that gives hope for the future.
- It would change their lives.

Wat is jouw persoonlijke mening over dit soort seminars? Denk je dat ze nuttig zijn?

Een aantal gegeven antwoorden:

- I absolutely love it.
- Important for us.
- It makes a real change, in heart, activist and political aspects.
- I think they are very important and meaningful in the process of building peace. I think there is a limit to how much conversations about opinions are useful and I believe that working on emotions more directly will be even more meaningful than only talking from the head.
- For a long time I believed they were somehow promoting Zionist agendas. I have changed my opinion now.
- I loved it, great atmosphere and activities. Met amazing new people! Great organization also!
- I think it's really important that everyone should try this kind of seminars, because it changed many people's thoughts and minds.
- I believe they help people to be less indifferent to the reality we live in and therefore have an impact in making our societies closer.
- It's my first time being in a seminar, I think they are a way to build a stronger generation with hope of being able to change something.
- I really always like to be involved in these seminars, they really mean a lot to me.
- I think it is highly important and helps break prejudices and misconception.
- Having conversations with the other side is the first step to build trust and bridges between people.

Hoe zouden we een vervolg kunnen geven aan het seminar, indien gewenst?

Een aantal van de antwoorden:

- A seminar for graduates and do a follow up meeting in the circumstantial group 1 month after coming back to do an integration together.
- Weekend seminar.
- To make a community of graduated participants.
- Maybe there can be a meeting in Beit Jala or Jerusalem with everyone to keep the community connected.
- To make a WhatsApp group between us.
- Networking.
- Monthly zoom meeting, posting relevant events and tours, planning a weekend together.
- I believe that follow up is super important and think that there would be a great value to a continuation seminar for COME alumni where graduates can dive deeper into the conflict, discuss possible active actions and even create projects together under COME umbrella, including leadership and Entrepreneurship trainings.
- Tours on real life to show the reality of what's happening.

Bijlage III: Programma van dag tot dag

<p>Monday, 28 August 2023</p> <p>13.00 First acquaintance outside airport 13.30 Bus departure from airport 14.30 Arrival to Droushia Heights Hotel 15.00 Welcome Practical issues Ice breaking Name activities 18.00 Division of the rooms 19.00 Dinner 20.00 COMEeting</p>	<p>Thursday, 31 August 2023: film</p> <p>08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Film 1 – Palestinian film 10.30 Coffee-tea break 11.00 Discussion in medium groups 12.15 Circumstantial group meeting 13.00 Lunch + COMEeting 14.30 Departure to Paphos Free time 21.00 Taxi back to hotel 24.00 Bus back to hotel</p>
<p>Tuesday, 29 August: hike</p> <p>06.30 Breakfast 07.00 Hike Personal appointments Tasks game 13.00 Back to the hotel 13.30 Lunch in Taverna in Droushia Free time 15.45 Coffee-tea break 16.15 Expectations 17.30 Short break 17.45 Listening 18.45 Circumstantial group meeting 20.00 Dinner + COMEeting</p>	<p>Friday, 1 September 2023: groups meetings</p> <p>08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Preparation questions group to group 11.00 Coffee-tea break 11.15 Group meeting: Palestinian - Jewish Israeli 13.00 Lunch + Free time 15.45 Coffee-tea break 16.15 Group meeting: Palestinian Syrian - Jewish Israeli 18.00 Short break 18.15 Group meeting: Palestinian - Palestinian Syrian 20.00 Dinner + COMEeting</p>
<p>Wednesday, 30 August 2023: fears and trust</p> <p>08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Fears and trust 11.00 Coffee-tea break 11.15 History timeline + discussion 13.00 Lunch Free time 15.45 Coffee-tea break 16.15 Map activity + discussion 17.45 Short break 18.00 Personal appointments (2 x 25 minutes) 19.00 Reflection in circumstantial group 20.00 Dinner + COMEeting</p>	<p>Saturday, 2 September 2023: where are we</p> <p>08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Hot topics 11.00 Coffee-tea break 11.15 Personal appointments (3 x 30 minutes) 13.00 Lunch Free time 15.45 Coffee-tea break 16.15 Where are we 17.30 Preparation Palestinian cultural night Israeli circumstantial group meeting 20.00 Dinner + COMEeting</p>

Seminar 2023

<p>Sunday, 3 September 2023: in the other shoes</p> <p>08.00 Breakfast</p> <p>09.00 Wake-up activity</p> <p>09.15 In the other shoes</p> <p>10.45 Coffee-tea break</p> <p>11.00 Hot topics</p> <p>13.00 Lunch</p> <p>Free time</p> <p>15.45 Coffee-tea break</p> <p>16.15 Film 2 – Jewish Israeli</p> <p>17.30 Break</p> <p>18.00 Discussion in medium groups</p> <p>19.00 Personal appointments (2 x 25 minutes)</p> <p>20.00 Dinner + COMEeting</p> <p>21.00 Palestinian cultural night</p>	<p>Tuesday, 5 September 2023: conclusions</p> <p>08.00 Breakfast</p> <p>09.00 Preparation of creative activity, something reflecting on seminar</p> <p>10.40 Presentation of the creative activities, 5 minutes per play</p> <p>11.00 Coffee-tea break</p> <p>11.15 Circumstantial group meeting</p> <p>13.00 Lunch</p> <p>14.00 Written evaluation</p> <p>14.45 Conclusions</p> <p>18.00 COMEeting</p> <p>20.00 Dinner</p> <p>21.00 Farewell party</p>
<p>Monday, 4 September 2023: film</p> <p>08.00 Breakfast</p> <p>09.00 Wake-up activity</p> <p>09.15 Film 3 – Palestinian Syrian</p> <p>10.45 Coffee-tea break</p> <p>11.15 Discussion in medium groups</p> <p>12.15 Yes/No activity</p> <p>13.00 Lunch</p> <p>Free time</p> <p>15.45 Coffee-tea break</p> <p>16.15 The day after tomorrow</p> <p>17.30 Preparation Israeli cultural night</p> <p>Palestinian circumstantial group meetings</p> <p>20.00 Dinner + COMEeting</p> <p>21.00 Israeli cultural night</p>	<p>Wednesday, 6 September 2023: departure</p> <p>08.00 Long breakfast</p> <p>Packing the bags</p> <p>09.30 Put your luggage in the bus</p> <p>10.00 Departure to Paphos Airport</p>